This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

מספרי
ר׳ יוסף בן יהודה הכהן
אופנהיימר
ורעיתו חוה חנה
בת ר׳ יצחק יוסף הלוי
יעקבסון

עלו ארצה ר״ח אדר
ה׳תרצ״ו

ri-ha-Levi.

DE EERSTE MOHEL, CHAZZAN EN PREDIKANT der Portugeesche Joden te Amsterdam IN HET JAAR 1593.

DOOR

M. HILLESUM.

Overdruk uit het Centraal Blad v. Isr. in Nederland.

AMSTERDAM,
VAN CREVELD & CO.
1904.

URI-HA-LEVI.

DE EERSTE

MOHEL, CHAZZAN EN PREDIKANT

— DER —

Portugeesche Joden te Amsterdam

IN HET JAAR 1593.

— DOOR —

J. M. HILLESUM.

Amsterdam,
VAN CREVELD & Co.
1904.

9367102

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY

560249

Uri-ha-Levi,

de eerste Mohel, Chazzan en Predikant der Portugeesche Joden te Amsterdam in het jaar 1593.

I.

De heer Cardozo de Bethencourt uit Lissabon, sedert eenige maanden alhier werkzaam aan de archieven van de Port. Israel. Gemeente, van het Port. Isr. Seminarium („Ets Haim") en van de Gebroederschap „Santa Companhia de detar Orphas e Donzellas", heeft in het „Nieuw Isr. Weekblad" van 6 Mei jl. een critiek geleverd op eenige opstellen van mijne hand, voorkomende in het „Centraal Blad voor Israëlieten" van 4, 18, 30 Maart en van 29 April jl. Tot goed begrip van de beteekenis dezer critiek het volgende tot inleiding:

Toen de heer Cardozo de Bethencourt mij mededeelde, dat hij van plan was mijne opstellen aan een critiek te onderwerpen, antwoordde ik hem, dat het oordeel van iemand, die de archieven der Port. Israel. Gemeente alhier had leeren kennen, door mij met belangstelling werd

tegemoet gezien, maar dat het mij tot het vormen van een juist oordeel zeer wenschelijk voorkwam, dat dit oordeel zoolang opgeschort werd, totdat door mij zou zijn openbaar gemaakt alles, wat ik in deze quaestie wenschte te berde te brengen. De heer Cardozo vond dit aanvankelijk goed, maar kwam spoedig tot mij met de mededeeling, dat zijn critiek volstrekt niets met mijn volgende opstellen had uit te staan; dat hij binnen kort Nederland dacht te verlaten en het daarom maar beter vond, om nu reeds openbaar te maken, wat hij in deze quaestie te vertellen had. De heer Cardozo liet mij enkele brokstukken, die op mij persoonlijk betrekking hadden, lezen, omdat, naar hij zeide, hij mij in de verste verte niet wilde kwetsen. Ik wees er den heer C. op, dat de hoffelijkheid ook meêbracht, om den spreker niet in de rede te vallen en bood hem aan, zoodra ik met mijne opstellen in het „Centraal Blad" gereed zou zijn, eene vertaling hiervan te plaatsen in de „Revue des Etudes Juives". De heer C. zou dan beter in staat zijn, om mijn betoog te volgen, was niet afhankelijk van den vertaler en de strijd zou op wetenschappelijk terrein worden overgebracht. Het mocht niet baten. Alsof een geheime domme macht den heer C. tot schrijven dwong, zijn voorbarig geschreven artikel verscheen, en nog wel in een ander blad dan waar mijn opstellen waren opgenomen, zonder dat door den heer C. der redactie van het „Centraal Blad voor Israëlieten" om gastvrijheid gevraagd was.

Ik geloof, dat ieder het met mij eens zal zijn, dat hij, die onder deze omstandigheden critiek gaat leveren, terwijl hem, zooals gezegd, als

„persona grata" der Portugeesche gemeente te Amsterdam alle mogelijke archiefstukken ten dienste staan, goed beslagen op het ijs dient te komen. Laat ons zien in hoeverre dit het geval is.

De heer C. kiest tot motto: „Ik bemin Plato, maar meer bemin ik de waarheid". 't Zal nu van mijne taak zijn, om ook aan te toonen, dat de heer C. de waarheid herhaaldelijk geweld heeft aangedaan door woorden te citeeren, die er heel eenvoudig niet staan of die anders luiden dan dat zij door den heer C. geciteerd worden.

De hoofdquaestie, waarom het gaat, is deze: Volgens een Portugeesch geschriftje, toegeschreven aan Uri ben Aaron ha-Levi, kleinzoon van den stichter der Portugeesche gemeente te Amsterdam, en getiteld: „*memoriâ para os siglos futuros*" („*gedachtenis voor de volgende eeuwen*"), zou de eerste vestiging der marranen in Amsterdam dagteekenen van het jaar 5364. Daar nu het jaar 1604, indien dit jaartal juist ware, oogenblikkelijk in 1904 van bijzondere beteekenis zou zijn, kwam het mij wenschelijk voor, — vooral omdat het *onomstootelijk vast staat*, dat de marranen reeds veel vroeger in Amsterdam gevestigd waren en reeds in 1596 voldoende vrijheid verkregen hebben tot uitoefening van hun Joodschen godsdienst, — om de historische waarde van genoemd geschriftje eens in het juiste licht te stellen. Ik achtte dit te meer noodig, omdat de „*memoria*" veelvuldig als bron voor de geschiedenis van de eerste komst der Joden in Amsterdam wordt gebezigd. Ik trachtte aan te toonen, dat zoowel het verhaal der „*memoria*", alsook de twee daaraan toegevoegde verklarin-

gen van Chacham de Lara en Aboab, *gefingeerd* en slechts als een *uitgeverstruc* te beschouwen zijn. Tot staving van deze opvatting waren door mij een vrij aanzienlijk aantal motieven bijgebracht. Ik kwam tot de conclusie, dat de „*memoria*" en de daaraan vastgehechte chachamiem-verklaringen beiden *eerst na den dood* van gemelden Uri *van Aron* ha Levi gefabriceerd zijn en dat aan de *memoria para os siglos futuros* beslist elke historische waarde *als bron* moet worden ontzegd.

In het „N I. Weekblad" van 6 Mei jl. nu komt de heer C. tot het resultaat, dat de „*memoria*" *wel* geschreven is door Uri *van Aron* ha-Levi in 5471 en poogt hij enkele der door mij aangevoerde motieven te ontzenuwen. Wij willen, den heer C. van repliek dienende, trachten het ware van het onware en valsche te schiften en door authentieke documenten bewijzen, dat niet alleen de Portugeesche Joden te Amsterdam, die geleefd hebben in den tijd, toen de „*memoria*" het licht zag, geen waarde gehecht hebben aan hetgeen door den samensteller der „*memoria*" Chacham de Lara wordt in den mond gelegd, maar ook dat zelfs de *tijdgenooten* van den stichter der Portugeesche gemeente Uri ha Levi *niet kennen* in de functie van Chacham en dus ook niet als Chacham der Portugeesche gemeente te Amsterdam.

Wij twijfelen niet, of het zal den lezer duidelijk worden, dat onze conclusie betreffende de „*memoria*" onverzwakt gehandhaafd blijft.

En nu ter zake.

Behalve de verklaring van Chacham de Lara omtrent den eersten stichter der Port. gemeente te Amsterdam, voorkomende aan het einde der

„*memoria*", wordt reeds een dertigtal jaren vroeger, en wel in 1684, door de Barrios, geheel los van eenig verhaal, een dergelijk attest van denzelfden Chacham en bestemd voor denzelfden persoon geciteerd.

Duidelijkheidshalve plaatsen we den aanhef dezer verklaring van Chacham de Lara uit de *memoria* en uit de Barrios nog eens naast elkaâr:

„*Memoria*".	„*de Barrios*".
Ik verklaar, dat ik in mijn jeugd gekend heb den uitmuntenden wel-Eerwaarden Heer CHACHAM Mosseh Uri Levi, die in deze luistervolle stad *vele jaren Chacham van Beth Jaäcob* geweest is, en tevens, dat ik gehoord heb zijn predicatiën, [welke] door middel van een tolk [verstaanbaar] gemaakt werden...	't Is waar, dat ik gekend heb den Eerwaarden CHACHAM Uri Levi, eerste *besnijder* en grondvester van het Jodendom in deze stad Amsterdam, *Chazan* bij de heilige gemeene Beth Jaäcob *gedurende vele jaren*. Ik heb hem verschillende keeren met behulp van een tolk hooren prediken...

Als bewijs voor de *on*echtheid der „*memoria*" voerde ik aan:

door den samensteller der „*memoria*" wordt Chacham de Lara de *on*juiste verklaring in den mond gelegd, dat Uri-ha-Levi *vele jaren* „*Chacham*" (*opperrabbijn*) *van Beth Jaäcob geweest* zou zijn, terwijl daarentegen in het attest bij de Barrios door Chacham de Lara eene zeer preciese omschrijving der *functiën*, door Uri-ha-Levi bekleed, gegeven wordt, nl. besnijder, chazan en *predikant*.

De heer Cardozo de Bethencourt, willende bewijzen, dat de „memoria" *wel* echt is, moet

nu aantoonen, dat Uri-ha-Levi, overeenkomstig de mededeeling in de „*memoria*" GEDURENDE VELE JAREN de functie van Chacham in de gemeente Beth Jaäcob *wel* bekleed heeft Tot goed begrip van deze quaestie is 't vooral noodzakelijk, dat men scherp onderscheide tusschen *titel* en *functie*, twee verschillende begrippen, welke door den heer Cardozo de Bethencourt dooreengehaspeld worden.

De redeneering des heeren C. begint aldus: (Ik citeer letterlijk, ook de cursiveering is van den heer C.)

„In de lezing van Barrios is de HAHAM Ury betiteld HAZAN van Beth Jahacob."

Ten overvloede plaatsen we hieronder ook nog den aanhef van den oorspronkelijken text der verklaring van Chacham de Lara voorkomende bij *de Barrios* 1):

„Es verdad que conoci al reberendo Señor „**Jaxam** Uri Levi, primer circuncidador y funda-„dor del Judaismo en esta Ciudad de Amsterdam, „Jazan del Kahal Kados de Beth Yahacob „muchos años. Yo lo vi pedricar con interprete „diversas vezes"...

Uit dit citaat blijkt dus, dat *de Barrios* vlak het omgekeerde zegt van wat de heer C. de B. hem in den mond legt. *Niet* betitelt de Barrios een Chacham met Chasan, maar de Barrios *betitelt* wel *een Chazan* met Chacham.

De heer Cardozo de Bethencourt heeft dus valsch geciteerd.

---

1) Barrios (Daniel Levi de), Triumpho del Govierno Popular en *la Casa de Jacob* [Amst. 1684] 8o p. 2.

De stelling des heeren Cardozo de Bethencourt is derhalve valsch. Het spreekt nu van zelf, dat het bewijs geen beteekenis heeft en dat de conclusie uit dit bewijs getrokken insgelijks waardeloos wordt.

Maar niet alleen het citaat, ook de logica des heeren C. gaat mank. Indien de heer C. eenig begrip van logica had, dan had hij allereerst het bewijs moeten leveren, dat de „*memoria*" inderdaad *wel* door Uri ha-Levi in 1711 is geschreven en eerst daarna had hij hieruit zijn conclusiën mogen trekken. Wat doet de heer C. de B. evenwel? Na eerst een *valsch citaat* geleverd te hebben volgt reeds aanstonds in den aanhef *zonder dat nog eenig bewijs geleverd is* de volgende bewering:

„*Tusschen een afschrift, dat is aangeboden uit* „*naam van de familie* [de memoria] en dat van „een dichter-geschiedschrijver [de Barrios] waar„van over het algemeen de werken vol van „grillen en drukfouten zijn, is eene aarzeling „onmogelijk." Tot zoover C.

De heer C. neemt derhalve in het door mij gecursiveerde in dezen laatsten zin, als stelling aan, hetgeen hij juist te bewijzen had. Door mij werd immers beweerd, dat het „afschrift" *niet* is aangeboden uit naam van de familie. Met de logica des heeren C. vervat in de *niet* gecursiveerde woorden van dezen zijnen laatsten zin, is het inderdaad niet minder treurig gesteld. Op naam van een en denzelfden Chacham hebben we voor ons liggen twee attesten van *bijna* gelijken datum omtrent een en denzelfden persoon. Een van beiden moet onecht zijn. De heer Cardozo de B. hecht geen waarde aan een dezer *attesten*, *geciteerd* bij de Barrios, en wel

„*omdat.... de werken van de Barrios vol grillen en drukfouten zijn.*"

Maar, mijnheer Cardozo de Bethencourt! er is oogenblikkelijk geen sprake van een drukfout, ook niêt van verschillende data, evenmin van een meening of stelling, door de Barrios verkondigd. De vraag is uitsluitend en alleen deze:

Mogen we aannemen, dat de Barrios het attest, door Chacham de Lara aan Uri-ha-Levi afgegeven, anders heeft medegedeeld en anders heeft gedateerd dan het oorspronkelijk geluid heeft? Ik noodig den heer C. de B. beleefdelijk uit, mij uit al de werken van de Barrios slechts één enkel voorbeeld te leveren, waaruit een dergelijke daad van de Barrios blijkt. Voor de Barrios bestond in 1684 geen enkele beweegreden tot een dergelijke handeling. Voor den samensteller der „*memoria*", een dertigtal jaren later, wel. Deze heeft blijkbaar de verklaring van Chacham de Lara, naar het model van de verklaring, welke bij de Barrios voorkomt, pasklaar gemaakt voor zijn verhaal; want in de „*memoria*" heette het reeds: „*Mijn grootvader was hun chacham.*"

Alleen hij, die zich niet bewust is van de groote beteekenis, welke de Barrios heeft als bron voor de geschiedenis der Joden in Amsterdam, kan over de Barrios een lichtzinnig oordeel vellen, zooals de heer C. den treurigen moed had te doen. Het spreekt van zelf, dat de geschiedvorscher, die zich het gewicht van zijn taak bewust is, *elke* bron angstvallig moet contrôleeren, alvorens hij hieruit zijn gegevens put. De heer C verklaart: „Het problema (om het raadsel op te lossen van den oorsprong van de Amsterdamsche gemeente) is zoo samengesteld, dat ik mij alleen

zal wagen, om een van haar onderdeelen te bestudeeren". Nu mag men toch eischen, dat de heer C. dit onderdeel dan ook goed kent. Uit het volgende moge de lezer zelf concludeeren, hoe weinig de heer C. den schrijver, dien hij met een pennestreek veroordeelt, bestudeerd heeft.

De heer C. klaagt er over, dat men tot nog toe zeer gebrekkig gebruik gemaakt heeft van de huwelijksregisters, maakt evenwel voor Meinsma 2) deze complimenteuse uitzondering:

„Bij zijne ernstige studie over Spinoza heeft K. O. Meinsma aangehaald het huwelijk te Amsterdam in Nov. 1598 van den Marran *Manuel Lopes Homem van Porto*".

Maar bij Meinsma wordt *met geen enkel* woord gerept van een huwelijk van Manuel Lopes Homem. Er staat op pag. 39 (noot): „Van 28 November af, vindt men daarin [in de Amsterdamsche Puyboecken] een reeks van huwelijken tusschen Port. Israëlieten opgeteekend, waarbij steeds hun geboorteplaats vermeld wordt". Dit is alles. Meer niet.

Eene historische bizonderheid nu, die in strijd met de waarheid, door C. op rekening van Meinsma wordt gesteld, dezelfde bizonderheid had hij klaar en duidelijk in rustigen eenvoud bij zijn gesmaden de Barrios kunnen vinden.

Reeds in No. 2 mijner bijdrage wees ik er nota bene op, dat de namen en familiebetrekkingen, in het verhaal van de Barrios omtrent de eerste stichting van de Amsterdamsche

---

2) Meinsma (K. O.), Spinoza en zijn Kring. 's Hage, 1896. 8°.

gemeente opgegeven, volkomen kloppen met de namen en familiebetrekkingen, vermeld in de huwelijksacte van Manuel Lopes Home en Maria Nunez, door mij gepubliceerd in No. 1 mijner bijdragen. Hiermede zinspeelden we ook op de volgende passage 3):

„Y en el Año de 1598 viniendo de Portugal su madre *Mayor Rodrigues* con sus hijos *Antonio Lopes Pereyra* y la famosa *Justa Pereyra* se ajustaron los Casamientos de *Manuel Lopes Homem*, con la heroyca *Maria Nunes*, y de Justa Pereyra con su Primo *Francisco Nunes Pereyra*. Y en sus bodas 24 primos hermanos de los desposados todos adultos; los solenizaron, con danças, con Musicas y juegos differentes".

De vertaling hiervan luidt:

Toen in het jaar 1598 hare moeder (er is sprake van Maria Nunez) Mayor Rodriges met hare kinderen Antonio Lopes Pereyra en de voortreffelijke Justa Pereyra uit Portugal gekomen waren, besloot men tot het huwelijk van Manuel Lopes Homem met de edele Maria Nunes en van Justa Pereyra met haar neef Francisco Nunes Pereyra. Op hun bruiloft waren 24 neven en nichten van het bruidspaar tegenwoordig, allen jongelui, die door dans, muziek en verschillende spelen het feest opluisterden.

Men ziet hieruit, hoe weinig de Barrios door C. gekend wordt.

De kern der quaestie, welke ons bezig houdt,

---

3) Barrios (Daniel Levi de) Triumpho del Govierno Popular en la *Casa de Jacob*. [Amst. 1684]. 8°. p. 9.

ligt, zooals reeds gezegd, in deze vraag: Heeft, zooals de samensteller der „*memoria*" ons vertelt, Uri-ha-Levi gedurende *vele jaren* als *Chacham* van Beth Jaäcob gefungeerd?

Uit „de registers der Gabays van K. K. Bet Jahacob" van 5378—5383 = 1617—1623 wil de heer C. ons het bewijs leveren, dat zulks *wel* het geval is. 't Is zeer opvallend, dat de heer C. zijn lezers geen afschrift van het origineel, ja zelfs geen vertaling er van aanbood. 't Mocht mij gelukken, aan het archief der Port. Israël. Gemeente inzage van deze registers te erlangen. Gebleken is mij, dat op sommige plaatsen Uri ha-Levi inderdaad betiteld wordt met Chacham. We weten evenwel reeds, dat zulks geen beteekenis heeft. De Barrios immers, die ons mededeelt, dat Uri ha Levi's *functiën* waren *Mohel, Chazan* en *Predikant*, betitelt Uri ha-Levi eveneens met Chacham, en volstrekt niet alleen op de door ons geciteerde plaats.

Nu zou volgens de mededeeling des heeren C. op pag. 115—116 dezer zoogenaamde registers ook het *salaris* van Uri ha-Levi voorkomen. Waarheid is, dat van het *woord salaris*, waardoor bij den lezer de indruk gewekt wordt, als ware „*chachaô*" alhier een aanduiding van Uri ha-Levi's ambt als Chacham, met geen enkel woord gerept wordt. Aan het archief der Port. Isr. Gemeente werd ons verzocht geen cijfers te publiceeren. Dit spijt ons zeer. De lage posten zouden ongetwijfeld nog duidelijker gesproken hebben.

Nadat de heer C. ons nu verteld heeft, wat er volgens hem in de zoogenaamde registers der Gabays uit de jaren 1617—23 omtrent Uri ha Levi te vinden is, beantwoordt hij de kern

der quaestie, welke in de zooeven gestelde vraag ligt opgesloten, aldus: „Ziedaar nu „de juiste omschrijving der functiën, door Moses Uri ha Levi vervuld", gegeven door de verklaring van Cohen de Lara volgens de „Memoria" van Ury bar Aäron".

Met andere woorden: (de heer Cardozo had hier zijn goede reden, om niet al te duidelijk te zijn) Ziedaar dus het bewijs, dat Urí ha-Levi *gedurende vele jaren* als Chacham van Beth Jaäcob heeft gefungeerd (*sendo H. H. de Beth-Jahacob nesta ilustre cidade muitos annos*).

Maar beste heer C! indien we nu eens voor een oogenblik aannemen, dat uit de registers der Gabays blijkt, dat Uri ha-Levi wel als Chacham gefungeerd heeft, dan nog hebt ge niets anders bewezen dan dat dit het geval was van 1620—22, dus gedurende hoogstens drie jaren en *dus niet gedurende vele jaren*!

Maar wat erger is, de heer C. de B. was zich van dit gebrek in zijn bewijs terdege bewust. Hij heeft evenwel dit gebrek voor het oog van den lezer zeer handig weten te bedekken. De stelling, welke hij te bewijzen had, werd slechts een weinigje door hem veranderd, natuurlijk zonder dat de aandacht van zijn lezers hierop gevestigd wordt. De stelling laat C. nl. luiden:

„David Cohen de Lara, geboren omstreeks 1602 verklaart in zijn jeugd gekend te hebben Ury Levy, Haham van de synagoge Beth Jahacob." De heer Cardozo de Bethencourt heeft dus de woorden: „*gedurende vele jaren*" (muitos annos) heel stilletjes uit de stelling, welke hij te bewijzen had, laten wegvallen. Ofschoon de heer C. zich dus bewust is, dat hij slechts bewezen heeft, dat Uri ha Levi eerst *in* **1620** Chacham

geweest zou zijn, toch besluit de heer C. heel leuk weg zijn opstel met dezen zin:

„Ury ha Levy was *omstreeks* **1604** de eerste rabbijn, de eerste *Haham* te Amsterdam."

Dat de heer C. door aan het woord Chacham de beteekenis van *rabbijn* en niet van *opperrabbijn* te hechten zijn eigen betoog verzwakt, daárvan heeft hij blijkbaar geen flauw begrip.

Wat de heer C. met de woorden: *omstreeks* 1604 bedoelt, blijkt uit den titel geplaatst aan het hoofd van des heeren C.'s opstel: Deze luidt:

„Aankomst der Joden te Amsterdam. Ury ha Levy. Eerste Haham 5364."

Op een andere plaats verklaart de heer de C. 5364 met: „1603—'04."

Het mooiste komt nu aan.

Ook de samensteller der memoria stelt het jaar van aankomst op 5364 dus in de laatste helft van het jaar 1603 *of* in de eerste helft van het jaar 1604. Maar dat de „*memoria*", zelfs voor den heer C., niet als bewijs kan gelden, heeft hij ons meêgedeeld in deze beide direct op elkaar volgende zinnen:

„Wat het verhaal [der memoria] zelf betreft, daarover spreek ik geen bepaald oordeel uit, het schijnt mij juist te zijn, maar ik heb niet het bewijs van elk onderdeel. Ik geloof dat *omstreeks* 1605 een groep Jooden Marranen zich met den Haham Uri in Amsterdam kwam vestigen."

Deze laatste belijdenis is gegrond op een mededeeling in een onbeduidend *kronijkje sedert de schepping der wereld*, zooals in iederen ouden joodschen almanak te vinden is, voorkomend in Olivetjra's handschrift „Ramalhete„ (in het Hschr. staat gespeld Ramelhete) de flores, p. 345 (*lees* p. 354).

We hebben hier dus te doen met het zeer curieuse geval, dat een en dezelfde persoon Cardozo de Bethencourt in een en hetzelfde stuk, verschenen op een en denzelfden tijd, voor een en hetzelfde feit drie verschillende meeningen verkondigt. We vermelden ze nog eens naar de volgorde, waarin ze ook bij den heer C. voorkomen. 4)

a. „Ury ha Levy. Eerste Chacham 5364."

b. „Ik geloof dat *omstreeks 1605* en troep Jooden-Marranen zich met den Haham Uri in Amsterdam kwam vestigen."

c. „Ury ha-Levy was *omstreeks 1604* de eerste rabbijn, de eerste *Haham* te Amsterdam."

Op gezag van de Castro nam ik aan, dat *de eerste opperrabbijn* (Chacham) van Beth Jaäcob van 1597 tot aan zijn dood in 1619 geweest is, *Joseph Pardo* van Salonika. Hierop antwoordt de heer C.:

„Ik zou kunnen bewijzen, dat Pardo in 1597 niet in Amsterdam was. maar dit is voor het oogenblik onnoodig."

Ofschoon wij nu het groote bewijsleveringsvermogen des heeren Cardozo de Bethencourt volstrekt niet in twijfel trekken, toch zou de heer C. ons en zonder twijfel ook menigeen met ons ten zeerste aan zich verplichten, indien hij zou kunnen besluiten, om ons dit voor zijn betoog zoo *hoogst noodige* en ook hoogst belangrijke bewijs alsnog te verschaffen.

---

4) Voor hen, die met mij zoo gelukkig waren om een afdruk van des heeren C.'s betoog in boekformaat te ontvangen, verwijs ik naar p. 1, 2, 3, 11, 15 en 16.

Over het jaar der stichting van „Beth Jaäcob", de gemeente alwaar Uri ha-Levi het eerst de functie van Chacham *gedurende vele* jaren vervuld zou hebben, vinden wij bij den heer C. de B. geen letter, niettegenstaande hij beweert: 5)

„maar wat van belang is te weten, wanneer de Marranen hun christelijk masker konden afleggen en zich vrij en openlijk als Joden konden vertoonen en hun godsdienst vrij konden uitoefenen".

Het schijnt den heer C. ontgaan te zijn, wat door ons in no. 1 onzer bijdragen werd medegedeeld. We wagen ons aan eene herhaling.

Alhoewel oogenblikkelijk omtrent de eerste vestiging der Joden in Amsterdam geen andere primaire bronnen dan de Amsterdamsche Puyboecken, — waaruit wij een tweetal extracten dato 15 Augustus en 28 November 1598 hebben openbaar gemaakt — bekend zijn, toch bezitten we ook eenige secondaire bronnen van zeer hooge waarde, afkomstig van den Hebraïcus en letterkundige David Franco Mendes (1713—'92). De handschriften van Franco Mendes zijn van zeer groot belang, niet alleen omdat Franco Mendes, als geleerde, als secretaris der Port. Gemeente te Amsterdam en als afstammeling van een oud-Amsterdamsche familie, beter dan ieder ander kon op de hoogte geweest zijn, maar ook en vooral omdat men bij den eersten oogopslag tot de conclusie komt, dat Franco Mendes ook oorspronkelijke bronnen voor zich moet gehad hebben.

Franco Mendes bericht ons:

a) dat de Marranen op Dinsdag (כי טוב) van

5) Vgl. het overdrukje van C.'s opstel, p. 5.

het voorjaar van 1598 שנת שמחה naar Amsterdam gekomen zijn;

b) dat zij zich den *22sten April van het jaar 1593* שנת לכם לזכור in de Jonkerstraat te Amsterdam een huis gehuurd hebben;

c) dat de overval op den Grooten Verzoendag van den schout met zijn rakkers, waarbij Uri ha-Levi en zijn zoon Aron werden gevangen genomen, plaats vond in het jaar 1596 שנה בשנה;

d) dat de Marranen, *sedert dien tijd* door de kloeke taal van Jacob Tirado voldoende vrijheid verkregen hebbende, om hun godsdienst uit te oefenen, zich op de Houtgracht een bedehuis hebben ingericht, „Beth Jahacob" (בית יעקב), hetwelk op den eersten avond ראש השנה *van het jaar 1597* שנת נחש plechtig werd ingewijd.

Nu de heer C. over dit alles het stilzwijgen bewaard heeft, komt 't mij niet onmogelijk voor, dat de heer C., die de leer verkondigt, dat Uri ha Levi reeds Chacham in Amsterdam geweest is, vóórdat er nog Joden in Amsterdam waren, het volkomen eens is met Franco Mendes omtrent de stichting der gemeente Beth Jaäcob in 1597, en dan is op het standpunt des heeren Cardozo de Bethencourt meteen verklaard, waarom reeds op den eersten Nissan van het jaar 1604 te Amsterdam een gebedenboek in de Spaansche taal voor het Nieuwjaar en den Grooten Verzoendag het licht zag. 6)

---

6) Op dit hoogst belangrijke boek, aanwezig in de „Bibliotheca Rosenthaliana" en ontwijfelbaar te Amsterdam gedrukt ,hoop ik later terug te komen.

Volgens des heeren Cardozo de Bethencourt's eigen beschouwing vonden de Joden nl. bij hun komst te Amsterdam terstond reeds synagoge, rabbijn en gebedenboeken te hunner beschikking!

In het bezit van den heer mr. J. E. Rosen Jacobson, afstammeling van Uri ha-Levi, bevindt zich een Hebr. en Port. document, op Dinsdag 7 Maart 1719 aan een achter-kleinzoon van Uri ha-Levi bij zijn vertrek naar Hamburg afgegeven. Uri ha-Levi had nl. ook een zoon *Jacob*, deze liet een zoon na en deze had weder een zoon Isaac, die zich in 1719 als koopman in Hamburg ging vestigen. Mr. J. E. Rosen Jacobson had de vriendelijkheid, der Bibliotheca Rosenthaliana een zeer kunstvolle photographische reproductie van het origineel aan te bieden. Ik hoop elders den oorspronkelijken tekst te publiceeren en laat hier eene vertaling van de bekwame hand van wijlen dr. S. I. Mulder volgen. Ook het origineele stuk dezer vertaling berust bij mr. Rosen Jacobson en is reeds door den Rotterdamschen archivaris J. H. Scheffer in het Algemeene Familieblad van 7 Juni 1884 No. 142 met een gedeeltelijke stamboom der familie Jacobson openbaar gemaakt. 7)

---

7) De Engelsche tak der familie Uri ha-Levi wordt vermeld in „the Jew. Encyclopedia", VI, p. 29, s. v. Goldsmid. Mededeeling van dr. A. Lewinsky in Hildesheim.

De stamvader dezer bekende Engelsche financiers-familie, welke met de voornaamste Joodsche familiën in Engeland verwant is, was Aaron F. Goldsmid, die in 1765 Amsterdam verliet en zich met zijn gezin metterwoon te Londen vestigde.

De aanhef van het Hebreeuwsche document luidt:

נודע לכל רואי פני השמש וגם כתוב זאת ספר למען
יסופר לדור אחרון לעם נולד כי עשה מנוחתו
כבוד ה״ה העניו הנכבד מאד כהר״ר אורי לוי
מעשה אשר יעשה אותם האדם וחי בהם...

Vertaling van het Hebreeuwsche document door dr. S. I. Mulder:

„Een ieder zij hiermede kennelijk, gelijk zulks in de Kronijkboeken voor de latere geslachten opgeteekend is, dat de WelEd. en Zeer Geleerde Heer wijlen Uri Levy. eene roemenswaardige en zeer edele daad verricht heeft, door de eerste te zijn en zich aan het hoofd te stellen, om de Portugesche Israeliten tijdens zij voor het eerst uit Spanje en Portugal te Amsterdam meekwamen *door de besnijdenis* in het verbond des Eeuwigen te doen treden; eene daad, wier heiligheid en grootheid ieder van verwondering opgetogen hield en waarvan het gansche land gewaagde.

Hiervoor reeds de liefde zijner broeders in het geloof verworven hebbende, liet hij zijn weldaden hierbij echter niet berusten, maar vervaardigde voor de Portugesche Israëlitische Gemeente wetten en reglementen, ten einde zij zouden weten, hoedanig zich te gedragen op Hoogtijden, feestdagen, sabbatten en nieuwe-maansfeesten, waardoor hij hun den weg toonde, hoedanig zich in het godsdienstige te gedragen. — OOK WAS HIJ VOORZANGER BIJ DE GEMEENTE (וגם היה להם לש״ץ) en verrigtte nog vele andere goede daden, die elders geschreven en gedrukt zijn.

Daar het nu niet meer dan billijk is, dat hij, die de boom plant, er de vruchten van geniete, en dat de gevolgen van des braven mans daden ook voor zijne kinderen en latere nakomelingschap nuttig zijn, zoo is hem de eer wedervaren, dat hem het lidmaatschap der Portugeesch Israelitische Gemeente ten deel werd.

Thans, dat er op de oude vriendschap aanspraak gemaakt wordt en het noodzakelijk wordt, het goede der ouders den kinderen te doen genieten, is voor mij gekomen de WelEd. Heer Isaac, zoon van den WelEd. Heer Juda Levy, zoon van den WelEd. Heer Jacob, zoon van wijlen opgemelden Heer Uri Levy (כהר״ר אורי הלוי ז״ל), mij verzoekende om mijn naam onder dit geschrift te plaatsen, teneinde hem zulks tot bewijs verstrekke bij de WelEd. Heeren Parnassim der Portugesche Israelitische Gemeente te Hamburg, waar naartoe hij nu voornemens is zich te begeven, dat hij zelf tot de Portugeesch-Israelitische gemeente behoort, als zijnde de kleinzoon 8) van wijlen den WelEd. Heer Uri Levy; zijnde ook de vader van gemelden Heer Isaac alhier in het beste gedeelte der begraafplaats begraven.

Nademaal nu de Hoogduitsche Israelitische gemeente te Hamburg eene onderlinge bepaling gemaakt heeft, dat niemand aldaar zal worden toegelaten om er handel te drijven, tenzij zoodanig een ledemaat hunner gemeente zij, zoo strekke deze verklaring den houder tot bewijs

---

8) Dit moet zijn *achter*kleinzoon. In het Hebr. staat dan ook: כי הוא נכדו של כהר״ר אורי הלוי ז״ל.

dat hij tot de Portug. Israelitische gemeente behoort, waarmede hij dus te Hamburg moet toegelaten worden, zonder dat men hem er uit kan verstooten, nademaal hij tot de Portugesche Israelitische gemeente de toevlucht zal nemen, en zij hem ook zoodanig als zij aan elk ander Portugeesch Israeliet zouden doen, zullen beschermen.

Ofschoon nu algemeen bekend is, dat alles conform de waarheid is, zijn desniettemin onderstaande getuigen voor mij gecompareerd, wier getuigenis in alle opzichten geloofwaardig is.

Gedaan te Amsterdam, Dinsdag den 16 Adar A. M. 5479, Maart 1719.

(geteekend) SAMUEL DA SILVA ROSA.
MOSSEH SANCHES.

Volgt in het Portugeesch:

Ik ondergeteekende verklare te weten, dat opgemelde Isaac Levy een zoon [is] van Juda Levy en kleinzoon van Jacob Levy, begraven op ons kerkhof of begraafplaats, gelijk blijkt uit de acte van begrafenissen op gemelde begraafplaats.

Gedaan te Amsterdam 19 Adar, A. M. 5479.
(geteekend) ABRAHAM FRANCO MENDES.

De ondergeteekende Gabai der Sadace (Thesaurier der Gemeente) certificere de onderteekening van Abraham Franco Mendes.

(geteekend) MOSSEH RODRIG. DA COSTA.
I. I. DE PINTO.

We zeiden het reeds, van de verklaring, aan Chacham de Lara in den mond gelegd, dat nl. Uri ha-Levi gedurende vele jaren *Cha-*

cham van „Beth Jaäcob" geweest zou zijn, wordt door tijdgenooten van den samensteller der „*memoria*" heel eenvoudig geen nota genomen. 't Is bijna overbodig er de aandacht op te vestigen, dat in dit belangrijke document Uri ha-Levi tot drie keeren toe slechts met den titel van *Magied* (מגיד) en niet met dien van *Moré* (מורה) wordt vermeld, terwijl medegedeeld wordt, dat zijne functiën waren *Mohel* en *Chazan*.

Nog krachtiger spreekt een getuigenis omtrent den stichter van de eerste Amsterdamsche Joodsche gemeente afkomstig van diens eigen tijdgenooten. De heer Sigmund Seeligmann was zoo vriendelijk mijn aandacht te vestigen op een artikel van dr. Lewin, voorkomende in den 2den jaargang van Weissmann's Monatsschrift en getiteld: „Das Emdener Memorbuch". Op pag. 31 luidt het: „Der geschichtlich bedeutendste Mann unter den Hunderten, die nunmehr aufgezählt werden, ist Moses Uri, Sohn des R. Joseph Halevi, der die Marranen nach Amsterdam geleitet hat."

Daar dr. Lewin niet den volledigen tekst van hetgeen omtrent Uri ha-Levi in het Emdener Memorbuch vermeld staat, mededeelt en verklaart, dat een deel daarvan niet meer te lezen is, wendde de heer Seeligmann zich op mijn verzoek tot den Landrabbiner dr. A. Lewinsky in Hildesheim, die zich, — naar dr. Löb, Landrabbiner in Emden, mij mededeelde, — reeds geruimen tijd met de bestudeering van dit Memorbuch bezig houdt. Dr. Lewinsky kwam met de blijde mededeeling: „Ich habe nichts im Memorbuch *dabei* gefunden, was zum Teil unerleserlich ist". Aan zijn vriendelijke hand danken we het volgende afschrift:

Emdener Memorbuch, p. 157*a*.

יזכור אלוקים נשמת החבר ר׳ משה אורי בר יוסף הלוי ז״ל עבור שמסר נפשו על קידוש השם לחסות תחת כנפי השכינה העם הנבחר ומזרע ישרים והדרך שילכו בה להם היה מורים [?] עד שנתבררו ונתלבנו מכל סיגים ונצולו מיסוד האש ומשבעה מדורים ותקן גדול היה מתקן בתיקונים: שממרחקים היו באים לשמוע דבר ה׳ נעשה ונשמע היו צועקים וגם במקדש מעט הידה אחד מן המשוררים ובתורת ה׳ תמימה היה מהמם עם תמימים וגם ניתן צדקה בעדו לזכרו עם קהל חסידים ובצירוף המעשים בשכרו ההא נשמתו וגו׳.

De vertaling luidt:

Moge God ten goede gedenken de ziel van den Eerwaarden Heer Moses Uri bar Joseph ha-Levi, zijn aandenken strekke tot zegen, omdat hij zich opgeofferd heeft ter wille van de heiliging van Gods naam, om het uitverkoren volk, de nazaten van vromen, beschutting onder Gods vleugelen te verschaffen. Hij leerde hun den weg, welken zij te bewandelen hadden, totdat zij gezuiverd waren van alle onreinheden en gered waren van het element van het vuur en de zeven verblijfplaatsen der hel. Nuttige bepalingen heeft hij voor hen vastgesteld, want zij waren van verre landen gekomen, om te vernemen het woord Gods. „Wij willen doen en luisteren“, spraken zij. Ook *in de synagoge* was hij *een der zangers* en in Gods leer was hij oprecht met de vromen. Ook werd ter wille van hem een liefdegift afgezonderd, om hem te herdenken tegelijk met de schare der braven. Wegens al zijn goede daden moge zijne ziel gebonden worden in den bundel des levens, enz.

In het Emdener Memorbuch, dat ook voor de geschiedenis der Joden in Nederland van hooge beteekenis is, wordt o. m. melding gemaakt van den vromen *Jacob bar Jitschak*, die geholpen heeft, om de Marranen te Amsterdam in het Jodendom te doen opnemen. Ook de rabbijn uit dien tijd, R. Menachem bar R. Jacob Kaz, met wien zonder twijfel in deze hoogst belangrijke aangelegenheid overleg gepleegd is, wordt herdacht. Dr. Lewin zegt hieromtrent op pag. 31:

„Diesem 1620 verstorbenen Manne [Uri ha-Levi] setzt eine leider ebenfalls zeitlose Notiz den frommen Jacob bar Jitschak an die Seite, „weil er sich in Frömmigkeid und Absonderung geführt und auch geholfen hat, die Gemeinde der Sefardim in Amsterdam unter die Flügel der Gottheit zu bringen". 9)

(p. 174*a*):

---

9) 't Is niet zeer waarschijnlijk, dat deze Jacob *ben* Jitschak dezelfde persoon zou zijn als *Jacob Tirado*. Castro deelt ons mede (Synagoge p. 7), dat Jacob Tirado op lateren leeftijd naar Jeruzalem vertrokken is, en dat hij wegens zijn belangrijke diensten aan de gemeente bewezen, jaarlijks op den Grooten Verzoendag in een bizonder gebed (מי שברך) herdacht wordt. Ten slotte zij nog vermeld, dat — zooals mij aan het archief der Port. Israel. Gemeente gebleken is — in de השכבה, welke telken jare op den avond vóór den Grooten Verzoendag in de Synagoge der Port. Israel. Gemeente te Amsterdam, voor de zielerust der overleden Chachamiem wordt uitgesproken, de naam van Uri ha-Levi *niet* voorkomt.

החסיד כהר״ר יעקב בר׳ יצחק עבור שהתנהג ארץ
עצמו במדת חסידות וגם הסיעה להכנים תחת
כנפי השכינה הקהל ספרדים בק״ק אמשטרדם.

„Wohl ein Zeitgenosse des Moses Uri ist der auf der nächsten Seite mit gleicher Schrift verzeichnete Rabbiner Menachem b. R. Jacob Kaz, der warscheinlich der Aelteste der hier genannten Emdener Rabbinen ist".

החסיד הטהור והקדוש ממשפחת רם מחשובי וגדולי
הארץ ויתקיים בו לא ימוש מפיך וג׳ כמהר״ר
מנחם בן הר״ר יעקב כ״ץ ז״ל שהיתה תורה אומנתו
כל ימיו ולעדתו היה מורה צדק ומחזיק כל בדק ומזיו
תורתו היו מתפרנסים קרובים ורחוקים וכל מעשיו
היו לש״ש וכשמש ברורים ולהניח ברכה לדור דורים
הניח אחריו בן יניק וחכם וג׳.

Aldus wordt op 157*b* van het Emdener Memorbuch *van een rabbijn* melding gemaakt.

Het citaat uit het Memorbuch te Emden spreekt meer dan boekdeelen.

Wij achten dan ook het volgende afdoende bewezen:

a) De verklaring van Chacham de Lara bij *de Barrios* geciteerd, is *authentiek*;

b) De verklaring denzelfden Chacham door den samensteller der „*memoria*" in den mond gelegd, *is gefingeerd*;

c) Castro (D. H. de) dwaalt wanneer hij schrijft: 10)

---

10) De Synagoge der Port. Isr. gemeente te Amsterdam. 's Hage 1875, 8⁰. *Aanteekeningen no. 15* p. *IV*.

„de Barrios, *casa de Jacob*, zegt abusievelijk. „dat hij [Uri ha-Levi] Chazzan der gemeente was;

d) De titel van Chacham aan Uri ha-Levi in sommige stukken toegekend is slechts een eeretitel.

En ten slotte het voornaamste bewijs in de quaestie, welke ons thans bezig houdt:

e) Uri ha-Levi is in werkelijkheid *nimmer chacham in functie geweest* en kan dus ook nimmer de eerste chacham der Amsterdamsche gemeente geweest zijn.

Ofschoon de voornaamste en meest afdoende bewijzen in de quaestie, welke ons oogenblikkelijk bezig houdt, reeds door mij geleverd zijn, toch wensch ik mij om redenen, die den lezer later duidelijk zullen worden, ook van de taak, die ik mij gesteld heb, — om in des heeren Cardozo de Bethencourt's betoog het ware van het onware en valsche te schiften, — tot aan het einde toe te kwijten.

De fijn dooreengeweven fouten des heeren C.'s betoog, nopen mij tot een verweer, waaraan subtiliteiten, — die uit den aard der zaak tot grooter uitvoerigheid dwingen dan mij lief is, — niet vreemd kunnen blijven.

Vestigen wij nu nog eens onze aandacht op de verklaring van Chacham *Ishac Aboab*, voorkomende bij „*de Barrios*" en aan het slot der „*memoria*." We plaatsen de beide vertalingen, zooals we deze gaven in no. 2 onzer bijdragen, weer naast elkaar.

„*Memoria*."	„*de Barrios*."
Ook ik heb bovengenoemden persoon en zijn groote vroomheid	Wat de heer Chacham Coen de Lara getuigd heeft, kan ook ik

leeren kennen. [Eveneens heb ik gekend zijn] vromen zoon, [een telg] van vromen en heiligen. Ik ben zijn bizondere studievriend geweest in de heilige gemeente „Neve Salom," zijnde hij begiftigd met alle volmaaktheid en deugd, zooals daarvan bovengenoemde Chacham getuigenis aflegde. Ook ik bevestig, dat dit overeenkomstig de waarheid is.

20en van den „Omer" van 5434 [1674].

w.g. *Ishak Aboab.*

verzekeren, daar ik de gemelde personen gekend heb, in wie steeds vroomheid en godvreezendheid schitterden, waardig elke goede gedachtenis (*merecedores de toda buena memoria*), omdat zij in deze stad de eerste juweelen (*piedras*) van het Jodendom waren, die onderricht hebben aan hen, die, aan de wreedheid der inquisitie ontvlucht, hier een veilige toevlucht zochten. Ik heb bevestigd, dat dit overeenkomstig de waarheid is, op 3 *Sivan van* 5434 [1674].

Isak Aboab.

't Komt mij niet overbodig voor den lezer even in herinnering te brengen, dat in het jaar 1608 in Amsterdam een tweede gemeente *naast* Beth Jaäcob gesticht werd. Deze gemeente werd „*Newé Sjalom*" genoemd. De eerste opperrabbijn van „*Newé Sjalom*" was Juda Vega, de tweede Isaac Uziel (1610—22). De eerste voorlezer was Aharon, zoon van Uri-ha-Levi. In 1618 werd een derde gemeente „*Beth Jisräel*" gesticht. In 1639 werden deze drie gemeenten tot één „*Talmoed Thora gemeente*" vereenigd.

Keeren we nu tot de zooeven geciteerde verklaringen van chacham *Ishak Aboab* terug. Wij

hebben dus alweer op naam van een en denzelfden chacham twee attesten van *bijna* gelijken datum, afgegeven omtrent dezelfde personen, aan een en denzelfden man, Uri *ben* Aharon ha-Levi. De samensteller der „memoria" laat chacham Aboab verklaren, dat hij een bijzonder studievriend van *Aharon* ha-Levi geweest zou zijn, terwijl deze verklaring in het attest van Aboab door de *Barrios* geciteerd, *niet* voorkomt.

In No. 2 mijner bijdragen schreef ik:

„Aboab verklaart, dat hij een bizonder studievriend in „*Neve Salom*" geweest is van *Aharon* ha-Levi („*e fuy seu particular amigo nos estudos do K.K. de Neve Salom.*") Nu is *Aharon* ha-Levi geboren in 1578. Ishac Aboab in 1605. Toen Aboab op 7jarigen leeftijd met zijn ouders naar Amsterdam kwam, was *Aharon* ha-Levi reeds 34 jaar oud. Aboab kan dus onmogelijk Aharon's studievriend geweest zijn."

Naar aanleiding hiervan zegt de heer C.:

„Hij (Hillesum) gelooft niet, dat Haham Aboab de studievriend van Aaron, geboren ZEGT MEN (?) in 1578 was."

De heer C. wenscht dus te weten aan wien ik *Aharon* ha-Levi's geboortejaar 1578 ontleende. Een paar regels verder dan het hierboven gemelde citaat uit No. 2 mijner bijdragen had de heer C. dit kunnen vinden. Ik schreef n.l.:

„Sprekende van Mozes Uri ha-Levi gaat DE BARRIOS aldus voort:

„*En den 24sten Tammus 5338* [= **1578**] werd zijn beroemde zoon R. Aharon Levi geboren, die in verschillende tijden 931 besnijdenissen verricht heeft."

Ten overvloede volgt hier ook nog de oorspronkelijke text: 11)

Y en el de 5338 a 24 de Thamuz le nació su famoso hijo el Rabi Aaron Levi, que circuncidó en diferentes tiempos 931.

„*Zegt men* (?)." niet waar, mijnheer Cardozo de Bethencourt? wordt dus: ZEGT DE BARRIOS.

Vervolgens komt de heer C. mij „vriendschappelijk' onder het oog brengen, „dat nòch mijn persoon, NÒCH ANDEREN (IN HOLLAND), die voor mij de verklaring van Aboab vertaald hebben," de juiste beteekenis van het woord *estudo* begrepen hebben. Het wil niet zeggen *studie*, maar „school of hier Medras."

Uit het verdere van mijn betoog zal den lezer blijken, dat ik uitsluitend en alleen om verwarring te voorkomen, en om den juisten zin in goed Hollandsch weer te geven, de woorden: „e fuy seu particular amigo nos estudos do KK. de Neveh Salom" vertaald heb met: „Ik ben zijn bizondere studievriend geweest in de heilige gemeente Newé Sjalom." Terwijl de letterlijke vertaling luidt: „Ik ben zijn bizondere vriend geweest in de scholen (estudos = „scholen of klassen" en niet „*school*" zooals de heer C. beweert) van de heilige gemeente Newé Sjalom."

Om nu aan te duiden, dat ik niet geheel woordelijk vertaalde, plaatste ik, bij de behandeling van het attest, den Portugeeschen text tusschen ronde haakjes. Voor de juistheid mijner vertaling heeft de heer *Cardozo de Bethencourt* onbewust *zelf* het bewijs geleverd; want on-

---

11) Barrios (Daniel Levi de), Triumpho del Govierno Popular en la *casa de Jacob* p. 2.

middelijk na zijn opmerking omtrent het woord „*estudo*" laat hij dezen zin volgen:

„*Nu neem ik met den heer Hillesum aan, dat Aboab en Aharon geen schoolkameraadjes waren.*"

Welnu, mijnheer C.! spreekt men in onze taal van „*studievrienden,*" dan denkt geen sterveling, die goed Hollandsch verstaat, ook maar één oogenblik aan schoolkameraadjes.

Indien ik niet vreesde onbescheiden te zijn, zou ik den heer Cardozo de Bethencourt, die ons „zonder ijdelheid komt vertellen, dat hij Portugees uit Portugal zijnde, ook Portugeesch verstaat," willen vragen, om ons een bewijs te willen leveren, dat hij inderdaad Portugees is.

Omtrent het woord „*estudo*" verklaart de heer C.: „Het wil *niet* zeggen studie maar school of hier Medras; dat men een goed oud Portugeesch dictionnaire opsla, bijv. Marqués en men zal vinden dàt ik de waarheid zeg. Buitendien, welke wetenschappelijke Portugees kent niet den ouden zin van het woord estudo?" Tot zoover de heer Cardozo de Bethencourt.

Het spijt ons zeer, dat de heer C. alweêr niet mededeelt, wat nu eigenlijk in Marques staat. Waarheid is, dat de heer Cardozo de Bethencourt ons alweer *niet* de waarheid zegt. Zoowel in het *oud* als in het *nieuw*-Portugeesch heeft *estudo* wel degelijk ook en nog wel in de eerste plaats de beteekenis van „*oefening,*" „*studie.*"

Ofschoon wij afkeerig zijn van het citeeren uit een woordenboek en veel liever onze bewering hadden gestaafd met citaten uit classieke schrijvers, nu de heer Cardozo de Bethencourt ons, *als bewijs dat hij de waarheid zegt,* verzoekt „een goed oud Portugeesch dictionnaire" op te slaan, willen wij gaarne aan zijn verzoek vol-

doen, maar zullen tevens naast een oude dictionnaire ook een paar nieuwe raadplegen.

Voor mij ligt:

De „Nouveau dictionnaire Portugais-Français" van J. I. Roquette, lid van de Koninklijke Academie te Lissabon. Het werk is aan dezelfde academie opgedragen.

Aldaar wordt opgegeven:

Estudo. s.m. *étude, travail, application d'esprit.* Salle d'etude, classe, école (fig).

Hetzelfde vindt men eenigszins uitvoeriger geciteerd in de nieuwste, 4de uitgave van Valdez' diccionnario Portuguez—Frances.

Maar ook in het bekende oud-Portugeesche en Nederduitsche woordenboek van Mr. A. Alewijn en Jan Colle, in het jaar 1714 te Amsterdam verschenen, staat het volgende:

Estúdo. Oefening of naarstigheid om iets te leeren.

Estudo onde se estuda. Een open plaats, oefenschool.

Nu zou ik de beschuldiging des heeren C. omtrent mijne onwetendheid wat betreft de beteekenis van het woord *estudo* — waarbij mij tegelijk eene oud Portugeesche *dictionnaire* en een *wetenschappelijke* Portugees naar het hoofd geslingerd worden — de moeite van het wederleggen niet waard geacht hebben, ware het niet, dat de heer Cardozo de Bethencourt met deze zijne beschuldiging aan het adres *van mijne voorgangers in Holland* ons wederom een kostelijk staaltje van waarheidsliefde en degelijk onderzoek geleverd heeft.

Er bestaan, voor zoover mij bekend, vijf vertalingen van Aboabs verklaring, *vier* daarvan zijn *in Holland* verschenen.

(1). De Hebr. vertaling door Isaac Belinfante. Amsterdam. 1768. 8o.

(2). In de „Jaarboeken voor de Israelieten in Nederland". 's Hage 1835, 8o. Dl. I, p. 26.

(3). In Amelander's „Sjeërith Jisrael," vertaald en met aanteekeningen voorzien door L. Goudsmid Az. en G. I. Polak. Amst. 1855. 8o. p. 544.

(4). In het Nieuw Isr. Weekblad van 19 Dec. 1879 door M. Henriquez Pimentel.

Laat ons nu eens zien, hoe deze Hollanders de woorden: „e fuy seu particular amigo nos estudos do KK. de Nevé Salom," opvatten.

Belinfante vertaalt:

וכפרט אהובו ומכירו הייתי לשעבר כשלמדנו יחד בבית המדרש של נוה שלום.

Dus: „Ik ben zijn intieme vriend geweest, *toen wij nog te zamen studeerden in de leerschool* van „Newé Sjalom"

In de „*Jaarboeken*" *en* in „*Sjeërith Jisrael*" luidt de vertaling:

„Van den laatsten [Ahron ha-Levi] ben ik de „bijzondere studievriend geweest *in de godsdien-„stige leerschool* van Newé Sjalom, alwaar eerstgemelde [Uri ha-Levi] opperrabbijn was.

Pimentel vertaalt: en [ik was] zijn bizondere vriend tijdens onze studie bij KK. Nevé Salom.

In drie van de vier vertalingen, welke in Holland verschenen zijn, wordt dus het woord *estudo* wel degelijk vertaald met „leerschool," dus precies zooals de heer C. de vertaling verlangt. En toch heet het bij dezen heer:

„dat de heer Hillesum mij veroorlove, hem vriendschappelijk onder het oog te brengen, dat *nòch hij nòch anderen* [*in Holland*], die voor hem de verklaring van Aboab vertaald hebben,

de juiste beteekenis van het woord *estudo* begrepen hebben."

Maar twee zinnen verder spreekt de heer Cardozo de Bethencourt zich n.b. weer zelf tegen. Daar wordt in een noot gezet:

„In de Hebr. vertaling der memoria van Ury bar Aaron gedaan in 1768, leest men dan ook werkelijk בית המדרש"

Laat ons thans een oogenblik stilstaan bij de vertaling voorkomende in de Jaarboeken en in Polak's hollandsche uitgave van „*Sjeërith Jisrael.*" We vinden hierin de bijvoeging, dat Uri ha-Levi opperrabbijn van „*Newé Sjalom*" geweest zou zijn. Deze bewering berust op eene dwaling en moet ons daarom des te meer bevreemden, omdat in de verklaring van *chacham de Lara*, — welke aan de verklaring van chacham Aboab n.b. *onmiddellijk* voorafgaat en die door deze beide vertalers immers voor echt gehouden wordt — de mededeeling voorkomt, dat dezelfde Uri ha Levi gedurende vele jaren *opperrabbijn van de zustergemeente Beth Jaäcob* geweest zou zijn.

Volledigheidshalve volge hier nu nog de opvatting van Carmoly, die eveneens eene vertaling van deze beide chachamiem-verklaringen gegeven heeft. 12) Carmoly vertaalt: „e fuy seu

---

12) Revue Orientale... publié par E. Carmoly. Bruxelles 1843—44 8° p. 403.

Carmoly deelt o. m. ook mede, dat van de memoria sedert 1768 Hollandsche, Engelsche en Fransche vertalingen het licht zagen. Voor zoover mij bekend bestaan er evenwel geen andere dan de door mij geciteerde vertalingen.

particular amigo nos estudos de „*Nevé Salom*“ aldus:

J'ai é'é disciple du dernier [Aharon ha-Levi] dans l'école de la synagogue Neveh Salom et j'ai toujours profité de ses leçons et de son instruction.

Volgens Carmoly verklaart chacham Aboab derhalve: „Ik ben leerling geweest van den laatstgenoemde [Aharon ha-Levi] in de school der synagoge „*Newé Sjalom*“ en ik heb steeds genoten van zijn lessen en van zijn onderricht.

't Is bijna overbodig er op te wijzen, dat Carmoly's vertaling in den Portugeeschen text niet terug te vinden is. Hoe komt dit? Ook aan Carmoly kwam een leeftijdsverschil van 27 jaren bij studievrienden, zeer onwaarschijnlijk voor. Carmoly dacht er niet aan, dat de chachamiem-verklaringen gefingeerd konden zijn. Carmoly kent ook niet de verklaringen bij de Barrios. Hij bevordert nu op eigen gezag Aharon ben Uri ha-Levi, den chazzan, tot leeraar van Neweh Sjalom. Het zaakje klopt en Carmoly besluit:

Comme on voit Aharon ha Levi était *le maitre* de ce célèbre rabbin (Ishac Aboab.)

Laat ons tot den heer C. de B. terugkeeren.

De heer C. is waarlijk ook zoo vriendelijk ons mêe te deelen, welke school hier bedoeld wordt. Hij doet dit in deze bewoordingen:

„Wat was de school (estudos) van Neve „Salom? Dat was dezelfde Medras en Jesiba, „die in 5376 de Hebra van Talmoed Torah, nu „Ets Haïm is. Men vindt het bewijs in de „eerste verhandelingen van deze Hebra van „Talmoed Torah, waarvan de statuten door „verschillende handteekeningen zijn bekrachtigd „en men o. a. de handteekeningen van de

„Hahamim Joseph Pardo יוסף פארדו en Uri bar
„Joseph ha-Levi אורי בר יוסף הלוי naast elkander
„op dezelfde lijn vindt." Tot zoover de heer C.

Dus we moeten ons tevreden stellen met het degelijke bewijs, dat de heer Cardozo de Bethencourt ons de verzekering geeft, dat het bewijs te vinden is in de door hem genoemde verhandelingen. De heer C. kan *niet* bedoelen, dat het bewijs gelegen is in het feit, dat de door hem bedoelde verhandelingen ook de handteekeningen dragen van Pardo en Uri ha-Levi, want dat deze beide heeren bij de gemeente *Beth Jaäcob* en *niet* bij Newé Sjalom in functie waren, wordt door niemand (zelfs niet door den heer C.) betwijfeld, terwijl toch door den heer C. moet bewezen worden, dat de Jesiba in de gemeente „*Neweh Sjalom*" dezelfde is als „*Ets Haïm*."

We hebben ons de moeite niet genomen om inzage van deze registers te vragen, overtuigd dat de lezers zich tegenover den heer C. wel met een bewijs uit het ongerijmde tevredenstellen. We zullen dus buiten deze registers om bewijzen, dat Ets Haïm behoorde tot de gemeente *Beth Jaäcob* en niet tot „*Newe Sjalom*."

Voor ons ligt een hoogst belangrijk Spaansch Handschrift uit de Bibliotheca Rosenthaliana bevattende het reglement voor de drie gemeenten „*Beth Jahacob*," „Newé Sjalom" en „*Beth Jisrael*" bij hunne vereeniging tot één gemeente in het jaar 1639.

De aanhef van art. 36 van dit reglement luidt:

La misva y hermandad de *Hes Haim* al presente situada en el Kaal Kadas de „*Beth Jahacob*" quedara continuando assy...

Vertaald luidt dit:

De heilige gebroederschap „*Ets Haim*" oogenblikkelijk gevestigd in de heilige gemeente „*Beth Jaäcob*" zal nog blijven voortbestaan...

Hieruit blijkt dus, dat de bewering des heeren C. — als zoude de school der gemeente „Newé Sjalom" *dezelfde Medras* en Jesiba geweest zijn *als Ets Haim*, — alwêar *onjuist* is.

Eindelijk zal de heer C. ons nu eens bekend maken met het groote verschil in de vertaling tusschen „studievrienden" en „*kameraden in de school.*"

Men zou verwachten, dat het bewijs geleverd zal worden, dat Aharon ha-Levi en Ishac Aboab *geen studievrienden*, maar wel *als leeraren, kameraden* in de school van Newé Sjalom geweest zijn.

Den weg van Carmoly, om Aharon ha-Levi eveneens van *chazan* tot chacham te bevorderen, durft Cardozo blijkbaar niet op. Maar er bestaat eene andere redding uit den nood.

Zooals we reeds weten, was Aharon ha Levi chazan van de gemeente Newé Sjalom. Nu werd ook Ishac Aboab in het jaar 1623 dus op 18jarigen leeftijd benoemd tot chazan der gemeente „*Beth Jisrael.*"

Luisteren we thans naar de volgende redeneering. Ik citeer, zooals steeds letterlijk, alleen de cursiveering is van mij. De bezitters van een overdruk verwijs ik naar p. 9. Aldaar luidt het:

„Nu was Aboab Hazan van BET HA HAIM op 18jarigen leeftijd ongeveer in 1623, volgens *ontelbare* bewijzen. Hij kon dus boezemvriend in de STUDIEN der Medras met zijn ouderen *collega* de hazan Aharon zijn."

Den lezer zal 't wel niet ontgaan zijn, dat er in de conclusie des heeren C. een *alleronnoo-*

zelste fout is binnengeslopen, die ook in den *verbeterden* overdruk *ongelukkigerwijze* is blijven staan. In plaats van „*Beth Jisrael*" staat er *Bet ha-Haim.*

De gemeente „*Beth Jisrael* nu had haar oorsprong te danken aan een heftigen strijd, welke in de gemeente „*Neweh Sjalom*" ontstaan was ten gevolge eener botsing tusschen de wereldlijke en geestelijke macht 13) en tusschen het streng orthodoxe en meer verlichte element in deze gemeente. Een gedeelte der gemeenteleden trad in 1618 uit Newé Sjalom en stichtte een nieuwe gemeente „*Beth Jisrael.*" Derhalve was Aboab in het jaar 1623 op 18jarigen leeftijd wel collega geworden van den 45jarigen Aharon ha-Levi, maar volstrekt niet bij dezelfde gemeente.

Maar bovendien de vraag *luidt niet*, zooals deze alweer *valschelijk* aldus wordt gesteld: „Kan Aboab boezemvriend en deelgenoot in de studiën der Medras met zijn ouderen collega de hazan Aharon geweest zijn" of met andere woorden de vraag luidt *volstrekt niet* kan het mogelijk zijn, dat Hazan Aboab met Chazan Aharon als chazan-collega's kwamen studeeren in de Medras van Newé Sjalom.

De vraag, zuiver gesteld, luidt:

Kan Aboab verklaard hebben omtrent Aharon ha Levi, die 27 jaar in leeftijd met hem verschilde: „e fuy seu particular amige nos

---

13) Vgl. Een artikel van mijn hand in het Nieuw Israel. Weekblad van 31 Maart 1893 (Tweede Blad), en van

Kayserling (M.), in de: „Revue des Etudes juives. Paris 1901 8o" p. 275.

estudos do KK. de „Neveh Salom" = ik ben zijn intieme vriend geweest in de scholen van „*Neveh Salom*" Men verlieze niet uit het oog, dat de samensteller der verklaring, in de memoria voorkomende, *geen woord* van chazan-collega's rept; hij spreekt uitsluitend en alleen van intieme vrienden in de verschillende klassen (estudos) der school van Neweh Sjalom, alwaar o. a. ook Aboab en de Lara beiden gestudeerd hebben onder leiding van chacham Ishac Uziel.

Wanneer we nu de redeneering, gelouterd van hare onnauwkeurigheden, weergeven, dan luidt deze:

Aharon ha-Levi, chazan van „*Neveh Sjalom*", kon intieme vriend van den 27 jaar jongeren Ishac Aboab, in de scholen van de heilige gemeente Nevé Sjalom geweest zijn, omdat Ishac Aboab op 18jarigen leeftijd, ongeveer in 1623, volgens ontelbare bewijzen, chazan geweest is van .... Beth Jisraël.

Bij dergelijken betoogtrant heeft polemiseeren feitelijk geen zin meer.

Bij de Barrios komt de onmogelijke verklaring, dat Ishac Aboab een studievriend van den 27 jaar ouderen Aharon ha Levie geweest zou zijn, *niet voor*. Hiervan maakt de heer C. de B. zich met deze woorden af: „Het verhaal van Barrios spreekt niet over de vriendschap van Aboab en Aaron, maar hij zegt wel, dat Uri en zijn zoon de eerste steenen (piedras) van het Amsterdamsche Jodendom waren."

En dan vervolgt de heer C. onmiddellijk met deze woorden:

„Laten wij ons eerst van de Barrios losmaken,

„Het is genoeg, dat wij in zijn tekst overal „vinden deze STEENEN van het Jodendom, waar„aan wij den stijl van onzen dichter erkennen."

De heer Cardozo de Bethencourt bedoelt dit te zeggen:

Het attest van chacham Ishac Aboab, bij de Barrios geciteerd, is door de Barrios zelf gefabriceerd. Hievoor heeft de heer C. dit frappante (!) bewijs. In de verklaring van Aboab komt (slechts één enkele keer) de uitdrukking *steenen van het Jodendom* voor. Hieraan nu herkent hij terstond den stijl van de Barrios.

Indien we eens voor een oogenblik de bewering, dat wij in de werken van de Barrios overal vinden „deze *steenen* van het Jodendom" voor waarheid aannemen, dan nog zal geen denkend mensch uit het feit dat een dergelijke uitdrukking slechts één enkele keer in een attest van Aboab bij de Barrios geciteerd voorkomt, mogen concludeeren, dat dit attest dus door de Barrios zelf gefabriceerd is.

Het is zeer wel mogelijk, dat de heer C., die ons in het Nieuw Israel. Weekblad van 6 Mei j.l. zulk een heerlijke proeve van zijn hoogst ontwikkeld taal- en stijlgevoel heeft geleverd, ook de gave bezit om aan één enkele uitdrukking den stijl van den dichter, dien hij maar zeer oppervlakkig of in het geheel niet gelezen heeft, te herkennen. Maar wat mij voor den heer C. ten zeerste spijt is, dat hij ons omtrent de Barrios weder een *geheel valsche mededeeling* heeft gedaan.

Het zal den lezer hoogstwaarschijnlijk niet meer verbazen indien ik hem de plechtige verzekering geef, dat des heeren Cardozo de Bethencourt's bewering: dat wij bij de Barrios

in zijn text overal vinden: „deze STEENEN van het Jodendom" heel eenvoudig uit de lucht gegrepen is.

Ik betreur het ten zeerste, dat de heer Cardozo de Bethencourt bij het klakkeloos neerschrijven van onwaarheden niet gedacht heeft aan het woord van Renan, door hem zelf geciteerd:

„De waarheid staat wat men ook zeggen moge veel hooger dan de verdichting."

De heer C. heeft ten slotte omtrent het woord „*piedras*" nog iets in het midden te brengen. Hij zegt nl.: „Maar ik wil opmerken, dat *piedras* hier zeggen wil de steenen, waarop een gebouw wordt opgetrokken, hardsteen. De heer Hillesum vertaalt *piedras* door *juweelen*, hetgeen een zeer overdreven beeld is ten aanzien van de tekst. Overigens beteekent het Spaansche woord *piedra* zonder bijvoeging alleen steen." Tot zoover het citaat. Ik heb hierop slechts te antwoorden, dat in het attest van Aboab bij de Lara geciteerd geen enkelvoud *piedra* maar wel een meervoudsvorm *piedras* (fueron la primeras *piedras* del Judaismo) staat. Nu beteekent „*piedra*" in het meervoud ook zonder dat er eenig bijvoegelijk naamwoord bij staat wel degelijk „*edelgesteente.*" Vgl.: Nuevo Diccionario de las lenguas Castellana Y Alemana... por Don Fr. Booch Arkossy s. v. piedra — *piedras, pl.* Edelsteine, *m.*

De heer C. noemt dit een zeer overdreven beeld ten aanzien van den text, maar heeft blijkbaar ook dezen text weer oppervlakkig gelezen. In denzelfden zin getuigt Aboab omtrent Uri-ha Levi en diens zoon Aharon, dat zij waren personen „*en quien siempre resplandecio toda virtud*" in wie steeds elke deugd schitterde.

Het Spaansche woord *resplendecer*=fr. resplendir, beteekent: *vonkelen, schitteren.*

't Komt ons voor, dat we de fijn dooreengeweven fouten in des heeren C's betoog omtrent de verklaringen van Chacham Aboab en de Lara voldoende ontward hebben. In een volgend artikel willen we des heeren C's betoog omtrent de echtheid der „*memoria*" zelve, eens wikken en wegen.

Getrouw aan onze belofte, willen we thans het zoogenaamde bewijs voor de echtheid der *memoria zelve* eens wikken en wegen.

Nadat de heer Cardozo de Bethencourt een korten inhoud van het verhaal in de memoria vervat, geleverd heeft, zegt hij de door mij aangevoerde motieven voor de *on*echtheid der memoria kortelijk te zullen weergeven en beantwoorden.

We plaatsen de door ons aangevoerde motieven voor de *on*echtheid, naast de zoogenaamde korte teruggave hiervan door C., naast elkaar. Het oordeel over deze korte teruggave laten we gaarne den lezer over. We citeeren letterlijk. De cursiveering is van onze hand.

(A) Er wordt in de memoria gesproken van Spaansche Marranen, bestaande uit *10 mannen* en *4 kleine jongens, er wordt in gesproken van hun huisraad en meubelen*, van hun vrouwen of dochters wordt evenwel met geen enkel woord gerept.	(A) *Door den heer C. aldus geciteerd:* (1) „Het is niet waarschijnlijk dat *10 Joden* en *4 kinderen* gekomen zijn, zonder een enkele vrouw."

Na nu eerst bovenstaand besnoeid en verzwakt citaat van mijne woorden gegeven te hebben, antwoordt C. letterlijk het volgende:

„Ik heb meer dan *4000 bundels* processtukken van de Inquisitie onderzocht en ik kan verklaren, dat het geval integendeel *zeer dikwijls* voorkomt. Men verliet Portugal of Spanje zoo men kon maar *niet* zooals men wilde." Tot zoover C.

Met stomme verbazing zien wij op tot den onderzoeker, die meer dan *vier duizend* BUNDELS processtukken van de Inquisitie onderzocht heeft. We twijfelen geenszins of de heer C. zal bij het onderzoek van deze *vier duizend* BUNDELS processtukken (Excusez du peu!) dezelfde degelijkheid betracht hebben, als waarvan de lezer reeds enkele bewijzen ontvangen heeft en nog ontvangen zal. Maar de onderzoeker van deze *4000 bundels* processtukken houde het ons ten goede, indien wij aan zijne verklaring, als zoude het geval integendeel *zeer dikwijls* voorkomen, — dat n.l. 10 mannen met 4 kleine jongens naar verre streken een veilig heenkomen zoeken, huisraad, bezittingen en meubelen meevoeren, hun vrouwen en dochteren evenwel achterlaten in een land, alwaar deze weerlooze wezens ieder oogenblik blootstaan aan het gevaar, om in de kerkers der inquisitie te worden doodgemarteld, — *geen* geloof kunnen schenken. Wij geloven niet, dat *10 mannen tegelijk* zoo laf kunnen zijn, om de zwakken, en nog wel eigen vrouwen en dochters, in tijden van gevaar aan hun lot over te laten. En dat de marranen, die met hun schip de haven van Embden binnenliepen, dit ook niet waren, blijkt o. a. alweer uit den door den heer C. zoozeer gesmaden de Barrios, die ons mededeelt, dat onder de eerst aangekomenen

te Amsterdam zich o. a. ook bevond de heldhaftige Maria Nunez.

De heer C. komt ons nu vertellen, „dat een dergelijk geval integendeel *zeer dikwijls voorkomt* .."

We noodigen den 4000 bundels-inquisitie-processtukken-onderzoeker beleefdelijk uit, om ons slechts *één* enkel voorbeeld hiervan te willen opnoemen. We stellen hierbij deze voorwaarde:

C. noeme ons het document, waaruit dit voorbeeld geput is, met vermelding van de openbare verzameling, alwaar zich dit document bevindt.

Het tweede punt, hetwelk bij ons twijfel deed ontstaan omtrent de betrouwbaarheid der *memoria*, luidt:

(B) Geen der namen van de nieuw aangekomene wordt aldaar vermeld.

Hierop antwoordt C.:

„Ik voor mij zie niet in, dat dit het verhaal verzwakt, maar ik betreur zeer, dat Uri bar Aaron dat vergeten heeft."

De heer C. heeft er geen benul van, dat hij zich zelf tegenspreekt. Indien immers het ontbreken van de namen der nieuw-aangekomenen het verhaal niet verzwakt, waarom dan, mijnheer C, het zoozeer betreurt, dat Uri bar Aaron dit vergeten zou hebben?

Cardozo heeft blijkbaar vergeten, het bewijs te leveren voor zijne bewering, dat de samensteller der memoria deze namen wel wist. Hij levere ons alsnog dit bewijs!

Punt 3 en 4 luiden:

(C.) Welk beroep of ambt Mozes Uri ha-Levi te Embden heeft uitgeoefend, wordt niet verteld.

(D) Indien we met de Castro aannemen, dat Mozes Uri ha Levi rabbijn te Embden geweest is, hoe komt dan de Christen waard bij den rabbijn te recht om een gans te koopen.

(C.) en (D.) worden door Cardozo onder No. 3 aldus geciteerd.

(3.) „Men zegt nergens wat Uri te Embden deed."

Men ziet, punt (D) wordt door den heer C. verdonkerenmaand. En dan antwoordt C.: „Juist dat bewijst de echtheid van het verhaal. Indien het vervalscht was, zou men niet geaarzeld hebben, om ons Uri voor te stellen als een zeer groot rabbijn, terwijl het ons nu geoorlooid is te denken, dat hij maar een kleine koopman was. Ik geloof te weten, dat de heer Hillesum ons weldra zeer belangrijke onthullingen over dat onderwerp zal verschaffen."

Tot zoover Cardozo.

Toen we straks opmerkten, dat de samensteller der *memoria* geen der namen van de eerst aangekomene marranen noemt, heette het: „dat verzwakt het verhaal niet." Nu we opmerken, dat ook niet meegedeeld wordt, welk beroep of ambt de hoofdfiguur uit het verhaal te Emden uitgeoefend heeft, gaat C. nog een stapje verder en roept uit: „Juist dat bewijst de echtheid van het verhaal!" Uit het Memorbuch te Embden hebben we reeds aangetoond, dat Uri ha Levi *geen* rabbijn te Emden geweest is. Blijkbaar was de samensteller der *memoria*

handiger dan C. Het zou al zeer onhandig geweest zijn, indien hij Uri had voorgesteld als „een zeer groot rabbijn" van de kleine Joodsche gemeente te Embden, alwaar toen R Menachem *ben* R. Jitschak-Kaz, als de eenige rabbijn zetelde. De samensteller der *memoria* begreep, dat men geen klein koopman uit Embden tot eersten chacham der Amsterdamsche gemeente kon verheffen. Hij verzwijgt daarom opzettelijk het beroep of ambt door Uri ha Levi te Embden uitgeoefend.

In (E.) levert ons de heer C. een brutaal staaltje van citaten-verdraaiing. We plaatsen het verknoeide citaat naast hetgeen in werkelijkheid door ons beweerd werd.

(E.) Uit de naieve verzekering, welke Mozes Uri ha-Levi den Burgemeesteren geeft, *dat de marranen Amsterdam zullen maken tot de voornaamste handelsstad der wereld*, blijkt ten duidelijkst, dat de samensteller der *memoria* van den bestaanden toestand in zijn tijd *à posteriori* geconcludeerd heeft. Hoe zoude een Mozes Uri ha-Levi in 1604 reeds den bloei der gouden eeuw voorzien hebben?

Door den heer C. wordt den inhoud van (E) letterlijk aldus teruggegeven:

„4. In zijn samenspraak met den burgemeester kon Uri niet voorspellen *dat de Joden aanleiding zouden zijn tot de ontwikkeling van den Amsterdamschen handel.*

C. heeft nu bovendien nog den treurigen moed

om op een *valsch* citaat door te redeneeren. Men luistere!

„Waarom niet? Kon hij niet aanhalen de „geschiedenis van Bordeaux en verscheidene „Italiaansche steden, waar de Marranos den „handel tot bloei gebracht hadden en dat zij „alleen daarvoor toegelaten waren. Men leze „bijv. de inleiding van de Privilegiën der Por„tugeezen te Bordeaux in 1550, kan men zeg„gen, dat die privilegiën valsch zijn, omdat zij „aangeven, dat de marranos nuttig voor den handel zullen zijn?"

Maar wat C. ons in den mond legt, is in de verste verte door ons niet beweerd. Uri kon wel degelijk voorspellen, *dat de marranos nuttig voor den handel zouden zijn* Maar dit is geheel iets anders dan de voorspelling, welke letterlijk luidt: *„dat de marranen Amsterdam zullen maken tot de voornaamste handelsstad der wereld."*

Een bekende variatie in de slechte wijze van citeeren wordt ons in het laatste punt aangeboden.

(F) De aanwezigheid in de eerste uitgave der *memoria* van een boekdrukkersmerk geheel afwijkend van het merk der boekdrukkers uit de familie Uri Levi *en de afwezigheid van de naam des drukkers.*

(F.) wordt door C. de B. aldus geciteerd:

„5. De eerste editie draagt een boekdrukkersmerk, dat niet datgene is, wat op de werken door Uri bar Aharon gedrukt staat."

Tot zoover slechts het citaat bij C.

De heer C. beaamt, dat de eerste uitgave der *memoria* inderdaad niet bij Uri ha Levi gedrukt is. Daartoe in staat gesteld door het jeugdig

[illegible] 1 2 Koning[illegible] [illegible] dat de [illegible] 1 [illegible] 1 [illegible] 1 Koning[illegible] [illegible] voor

[illegible] Ik, [illegible] van de [illegible] [illegible], welke [illegible] van [illegible] van zijn [illegible] uur uit dit [illegible] en drukker [illegible] [illegible], terwijl [illegible] [illegible] geen [illegible] zijn naam kan [illegible] [illegible] deze weg [illegible] [illegible] hoop geen [illegible] [illegible] [illegible]

Door dit grafschrift nu is bewezen:

1. Dat Steinschneiders meening, door ons in onze slotopmerkingen van no. 2 onzer bijdragen geciteerd en luidende: „dat de hoogbejaarde uitgever en drukker Uri Phöbus ben Aaron ha-Levi in 1710 hoogstwaarschijnlijk niet meer in leven, maar zeer zeker niet in Amsterdam woonachtig was", — *niet* juist blijkt te zijn.

2. Dat deze meening van Steinschneider derhalve niet meer voor ons kan gelden als motief voor de onechtheid *der onderteekening* aan het slot der *memoria* voorkomende.

Maar hiermede is nu nog volstrekt *niet* alle gerechte twijfel aan de echtheid dier onderteekening uit den weg geruimd. Onweerlegd blijven nog de volgende opmerkingen in no. 2 en 3 onzer bijdragen te berde gebracht:

1. Dat het zeer onwaarschijnlijk is, dat de boekdrukkers ha-Levi een boekje, dat hun eigen adelbrief bevatte, niet op eigen pers zouden hebben opgelegd.

2 Dat het niet toevallig is, dat Chajjim Drukker in het door hem uitgegeven kronijkje van het jaar 1718, bevattende een vrije Joodsch-Duitsche vertaling van het *verhaal* der *memoria*, *deze onderteekening* geheel heeft weggelaten.

Het spreekt immers vanzelf, dat een dergelijk verhaal grootere waarde krijgt, als de auteur daarvan bekend is, en zeer zeker wanneer deze nog wel een kleinzoon is van de hoofdfiguur uit het verhaal. Maar er is meer. Chajjim Drukker maakt aan het slot van zijne vertaling der *memoria* melding van ר׳ פייבש לוי = Uri ha-Levi. Hij vertelt n.l. dat R. Aharon ha-Levi, waarvan in het verhaal sprake is, „der Vater is gewezen von ר׳ פייבש לוי Drukker.

en krachtig geheugen van den heer D. R. Montezinos, meent hij te kunnen vaststellen, dat de eerste uitgave der *memoria* gedrukt is bij Moses Dias te Amsterdam. — Nu ligt deze vraag voor de hand:

Hoe komt het, dat Moses Dias, — bij eene uitgave, bevattende de geschiedenis van de eerste komst der marranen te Amsterdam, welke volgens de onderteekening aan het slot van deze uitgave voorkomende, geschreven zou zijn door den kleinzoen van de hoofdfiguur uit dit verhaal, — zijn naam als uitgever en drukker blijkbaar opzettelijk heeft verzwegen, terwijl toch de onschuldige inhoud der *memoria* geen aanleiding tot de weglating van zijn naam kan gegeven hebben. Cardozo heeft deze vraag blijkbaar wel overwogen, maar hierop geen antwoord wetende, heeft hij de door ons gecursiveerde woorden in punt F maar heel stilletjes uit zijn citaat weggelaten!

't Is waarlijk een verademing, om onder zooveel kaf ook op een enkele graankorrel te kunnen wijzen. Wij danken haar aan den heer D. R. Montezinos, die den heer C. het volgende grafschrift heeft verstrekt, dat wij hier overnemen, als zijnde dit het eenige document in het betoog des heeren C., hetwelk ons in den oorspronkelijken tekst wordt meegedeeld.

Sa
Do Muy Honrado,
E Bem Aventurado
Velho Ury ALevy
Fo Em. 23 de Sebat
Ao 5475
ת׳נ׳צ ב׳ה׳

Door dit grafschrift nu is bewezen:

1. Dat Steinschneiders meening, door ons in onze slotopmerkingen van no. 2 onzer bijdragen geciteerd en luidende: „dat de hoogbejaarde uitgever en drukker Uri Phöbus ben Aaron ha-Levi in 1710 hoogstwaarschijnlijk niet meer in leven, maar zeer zeker niet in Amsterdam woonachtig was", — *niet* juist blijkt te zijn.

2. Dat deze meening van Steinschneider derhalve niet meer voor ons kan gelden als motief voor de onechtheid *der onderteekening* aan het slot der *memoria* voorkomende.

Maar hiermede is nu nog volstrekt *niet* alle gerechte twijfel aan de echtheid dier onderteekening uit den weg geruimd. Onweerlegd blijven nog de volgende opmerkingen in no. 2 en 3 onzer bijdragen te berde gebracht:

1. Dat het zeer onwaarschijnlijk is, dat de boekdrukkers ha-Levi een boekje, dat hun eigen adelbrief bevatte, niet op eigen pers zouden hebben opgelegd.

2 Dat het niet toevallig is, dat Chajjim Drukker in het door hem uitgegeven kronijkje van het jaar 1718, bevattende een vrije Joodsch-Duitsche vertaling van het *verhaal* der *memoria*, *deze onderteekening* geheel heeft weggelaten.

Het spreekt immers vanzelf, dat een dergelijk verhaal grootere waarde krijgt, als de auteur daarvan bekend is, en zeer zeker wanneer deze nog wel een kleinzoon is van de hoofdfiguur uit het verhaal. Maar er is meer. Chajjim Drukker maakt aan het slot van zijne vertaling der *memoria* melding van ר׳ פייבש לוי = Uri ha-Levi. Hij vertelt n.l. dat R. Aharon ha-Levi, waarvan in het verhaal sprake is, „der Vater is gewezen von ר׳ פייבש לוי Drukker.

Indien nu Uri ha Levi = ר׳ פייבש לוי werkelijk ook de auteur van de *memoria* zou geweest zijn, dan had Chajjim Drukker dit er ongetwijfeld wel bij verteld en had hij ons hem dus ook als den auteur van de *memoria* doen kennen.

Naar aanleiding van hetgeen door ons omtrent het kronijkje van Chajjim Drukker in het midden gebracht is, debiteert de heer C. nog den volgenden *on*zin. We citeeren letterlijk.

„De heer Hillesum heeft een verhaal teruggegeven, getrokken uit een zeer zeldzame almanak „door Haim Drukker in 1718 uitgegeven. Nu „zegt de uitgever, dat hij zijn verhaal geput „heeft uit een in Sephardisch בלשון ספרד, en dat „verhaal is dat van de „*memoria*", echter een „weinig veranderd.

„Drukker heeft bij de 10 marranen in 1604 „te Embden aangekomen, ook vrouwen gevoegd. „Maar nu we toch over almanakken spreken, „zal ik de chronologie aanhalen, die Solomon „d'Oliveira, — aan wien men die wetenschap „niet kan ontzeggen, — gevoegd heeft bij z'n „manuscript *Ramalhete de flores*, gemaakt in „5447, 24 jaar vóór de *memoria*." Tot zoover C.

Over het bewuste kronijkje van Ch. Drukker geen woord meer.

Behoeven we er nog op te wijzen, dat het argument omtrent de onechtheid der onderteekening, door ons ontleend aan het kronijkje van Chajjim Drukker, dus van een tijd- en vakgenoot van den boekdrukker Uri ha-Levi, door Cardozo onweêrsproken is gelaten?

Voorloopig neem ik afscheid van den heer

Cardozo, in de hoop, dat hij de door ons gevraagde ophelderingen zal geven.

Tot slot wensch ik dit te zeggen:

De heer Cardozo, die veel in archieven gearbeid heeft, kan der historische wetenschap belangrijke diensten bewijzen, mits hij zich tevreden stelle met het leveren van getrouwe copiën en hij nimmer uit het oog verlieze, dat onvolledige of onnauwkeurige teruggave van eenig document slechts verwarring sticht. Hij begrijpe voortaan, dat een volledig onderzoek naar historische feiten en het zorgvuldig schiften van het ware en het verdichte niet van zijne taak kan zijn; dat de historische critiek hem niet is toevertrouwd, maar slechts mag geoefend worden door hen, die vrij van allen dwang, toegerust met de noodige bekwaamheden en louter gedreven door waarheidsliefde, niets anders beoogen dan alleen de waarheid te ontdekken.

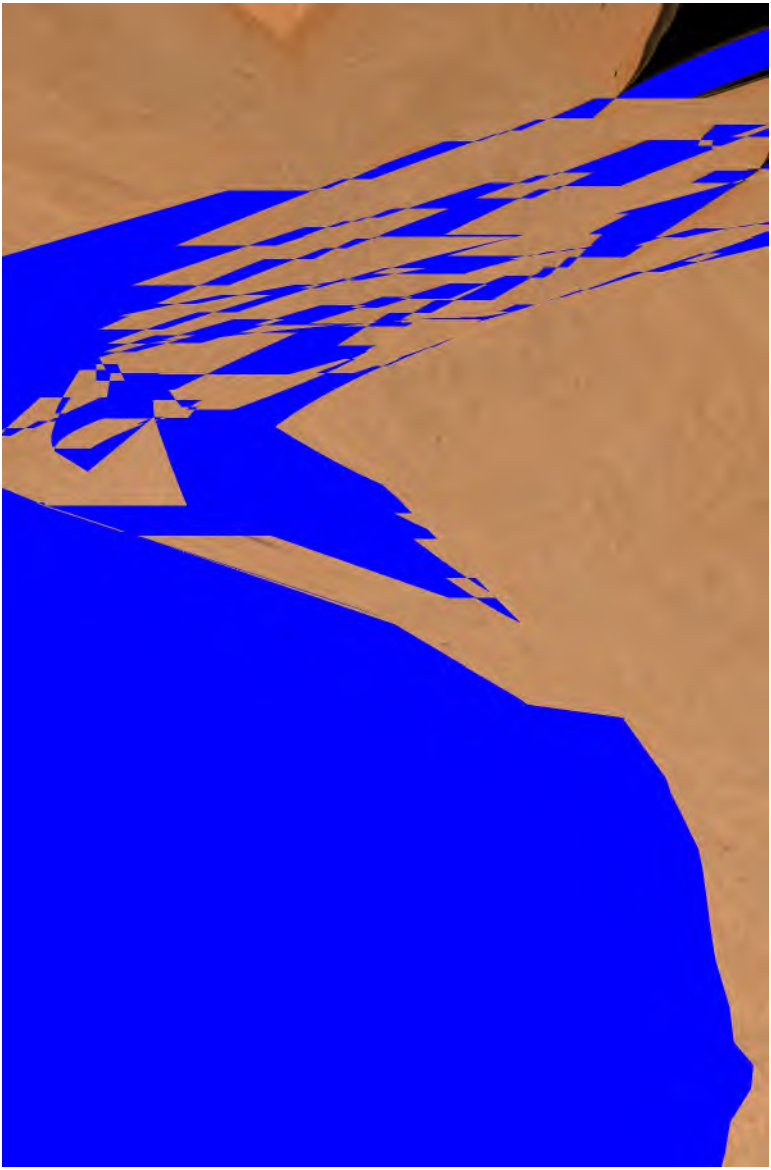

WIDENER LIBRARY
HX I8IT .